



RESPEKT!

AŽ NA PŮDU... akademickou

(příručka k problematice sexuálního obtěžování)

Opava, leden 2024

Osnova

1. Cíle příručky
2. Co je sexuální obtěžování?
3. Co ještě hraje roli?
4. Dopady sexuálního obtěžování
5. Zásady respektující komunikace
6. Co dělat, když se stanete svědkem nebo svědkyní obtěžování?
7. Co dělat, když se obtěžování stane vám?
8. Závěr

1. Cíle příručky

Tato příručka se vztahuje na všechny osoby, které působí na Slezské univerzitě – vyučující, studující, zaměstnanectvo a další pracovníky a pracovnice.

Cílem příručky je přehledným způsobem představit problematiku sexuálního obtěžování, v teoretické i praktické rovině. Zejména vysvětlit, jak sexuální obtěžování vypadá, jaké jsou jeho hlavní znaky, co dělat, pokud se my nebo někdo další stane jeho obětí a jak obtěžování i dalšímu nevhodnému chování předcházet v rámci respektující komunikace.

Příručka neobsahuje kompletní výčet případů nevhodného chování, ke kterým může na univerzitní půdě dojít, ale poskytuje vhled do problematiky a návod k identifikaci problematického chování a vhodné reakce na něj, včetně informací o tom, na koho se v takových situacích v rámci univerzity i mimo ni obrátit.

Příručka slouží jako preventivní podklad pro průběžné vzdělávání a také jako pomocný nástroj pro případy, kdy dojde k potenciálně nevhodnému chování a je třeba zjistit, jakým způsobem reagovat či kde hledat pomoc a podporu.

2. Co je sexuální obtěžování?

Sexuální obtěžování je nekonsenzuální chování, které má sexuální povahu. Na akademické půdě v jeho důsledku vzniká nepřátelské nebo ponižující prostředí pro obtěžovanou osobu, nebo pro celý kolektiv.

Důležitým faktorem, který případech sexuálního obtěžování často hraje roli, je mocenská nerovnováha a mocenská převaha, genderová rovina a další potenciální společenská znevýhodnění.

Sexuální obtěžování může mít neverbální, verbální nebo fyzickou formu.

Definice

Gender a pohlaví

Pohlaví představuje biologickou kategorii, která zahrnuje vnější a vnitřní pohlavní znaky, hormony a chromozomální výbavu konkrétní osoby.

Gender (či genderová identita) představuje společensky vytvořené rozdíly mezi ženami a muži. Genderové role s sebou nesou společenské představy o tom, jaké chování typicky spojujeme se ženami a jaké s muži – například způsob oblékání, studium, které je vhodné pro ženy a které pro muže, na jakou práci se hodí ženy a muži nebo kdo pečuje o rodinu a kdo v rodině vydělává peníze.

Genderové stereotypy

Zjednodušené představy o tom, jaké chování i očekávání máme od žen a od mužů. Genderové stereotypy jsou problematické, protože mohou vést k diskriminaci nebo opominání potřeb osob, které stereotypním představám neodpovídají. Mohou například vytvářet překážky pro muže, kteří chtějí čerpat rodičovskou dovolenou nebo pro ženy, které se hlásí na vedoucí pracovní pozice.

Nevhodné a nežádoucí chování

Sexuální obtěžování

Nežádoucí chování, které má sexuální povahu nebo podtext. Zasahuje do důstojnosti druhé osoby nebo dalších osob a vytváří nepřátelské prostředí. Může být verbální, neverbální nebo fyzické.

Definici sexuálního obtěžování najdeme v § 4 Antidiskriminačního zákona:

Sexuálním obtěžováním se rozumí nežádoucí chování, které má sexuální povahu a

- a) jehož záměrem nebo důsledkem je snížení důstojnosti osoby a vytvoření zstrašujícího, nepřátelského, ponižujícího, pokořujícího nebo urážlivého prostředí, nebo
- b) které může být oprávněně vnímáno jako podmínka pro rozhodnutí ovlivňující výkon práv a povinností vyplývajících z právních vztahů.

Genderově podmíněné obtěžování

Nežádoucího chování, které vytváří nepřátelské nebo urážlivé prostředí a je namířeno proti jednotlivci nebo skupině osob na základě jejich pohlaví, genderové identity nebo genderového projevu. Takové chování nemusí být sexuálně explicitní, ale může zahrnovat urážlivé nebo ponižující poznámky, sexistické vtipy, umlčování, stereotypní předsudky nebo další formy ponižujícího zacházení, které znevažují nebo marginalizují osoby na základě jejich pohlaví nebo genderové identity nebo genderového projevu.

Šikana

Dlouhodobé a systematické nežádoucí chování, které narušuje důstojnost osoby a vytváří nepřátelské, zstrašující, pokořující či ponižující chování. Zahrnuje také chování jednotlivce, který jedná s ohledem na svou skutečnou či zdánlivou autoritu, na jejímž základě si chce vynutit určité jednání od obtěžované osoby.

Genderově podmíněné násilí

Násilí, které je páčáno na osobě nebo skupině osob z důvodu jejich skutečného nebo domnělého pohlaví, genderu, sexuální orientace a/nebo genderové identity.

Formy genderově podmíněného násilí jsou sexuální násilí, fyzické násilí, psychické násilí, ekonomické násilí, sexuální obtěžování, genderově podmíněné obtěžování, které může být online i offline kontextu.

Diskriminace

Nerovné zacházení zejména na základě rasy, etnické příslušnosti, národnosti, třídy, náboženství, víry, pohlaví, jazyka, sexuální orientace, genderové identity, věku, zdravotní způsobilost či postavení.

Příklady

Vyučující na přednášce říká o studentovi a studentce: Kolega Dvořák nám vysvětlí svou teorii a Tereška mu předtím smaže tabuli, ať to má kam napsat.

Vyučující na tělocviku říká před třídou: Kateřino, ty necvičíš? To už máš zase své dny?

Slyšíte, jak kolega na chodbě říká jinému kolegovi: "Holky se na technické obory nehodí, měly by jít třeba na zdravku, sestřiček je pořád nedostatek".

Vedoucí akademické práce lajkuje na Facebooku fotky svého studenta v plavkách.

Studující prochází tranzicí a přeje si být osloven Karel. Vyučující mu ale stále říká Kateřino.

Studující zve svého vyučujícího na rande, i když už ji několikrát explicitně odmítnul.

3. Co ještě hraje roli?

Mocenská nerovnováha

Nevhodné chování může směřovat od kohokoliv a vůči komukoliv. Může se odehrávat v rámci jedné hierarchické úrovně (např. mezi studujícími) nebo napříč hierarchickými pozicemi (např. od studující k vyučujícímu, od vyučujícího ke studujícímu nebo od nadřízeného k podřízenému).

Univerzita je hierarchické prostředí, a to jednak s ohledem na vztahy mezi vyučujícími a studujícími a dále co se týče vztahů pracovněprávní nadřízenosti a podřízenosti. Vedle formální hierarchie je důležité také neformální postavení osob, které mohou být v rámci univerzitního systému formálně na stejné pozici spolu s dalšími osobami, neformálně ale mohou mít větší vliv či autoritu (např. populární studentka nebo profesor, který často komentuje politické dění v televizi).

V případech, že se nevhodného chování dopouští osoby v mocensky nadřízené pozici (ať již formálně či neformálně), dostává se oběť do složité situace. Může pro ni totiž být náročné vymezit se vůči chování osoby, která několik dalších let může rozhodovat o jejích známkách, která schvaluje témata závěrečných prací nebo rozhoduje o odměnách a prodloužení pracovní smlouvy. Oběti mohou mít strach, že pokud

případ sexuálního obtěžování nahlásí příslušné osobě v rámci univerzitního systému, dočkají se ze strany obtěžující osoby odvetných opatření, zlehčování obtěžujícího chování nebo že dojde k další eskalaci sexuálního obtěžování.

Další možná znevýhodnění (intersekcionalita)

Intersekcionalita (z anglického “intersection” = křižovatka) nám ukazuje na průsečík identit a možných znevýhodnění, která zvyšují náchylnost osob k násilí a obtěžování a činí je zvláště zranitelnými. Jde o gender a pohlaví, sexuální orientaci, věk, národnost, etnickou příslušnost, fyzickou způsobilost, sociální postavení. Na univerzitách se v takovém postavení mohou nacházet například mladší ženy, osoby s prekarizovanou formou práce (částečný úvazek, dohoda o provedení práce apod.) či smlouvou na dobu určitou nebo zahraniční studující.

Neformálnost prostředí

Vedle prostředí, ve kterém se na univerzitě typicky odehrává výuka či konzultace, může k nevhodnému a obtěžujícímu chování docházet také v méně formálních situacích, ve kterých dochází k rozostřování hranic mezi jinak jasněji vymezenými rolami v rámci univerzity. Takové neformální prostředí může představovat například zážitkový kurz studujících, vánoční večírek katedry, seznamovací kurz studijního kruhu nebo oslava narozenin vyučující.

Akademické prostředí nemusí být vždy striktně formální – výuka mimo tradiční prostory nebo socializace studujících je naprosto v pořádku. Na vyučujících ale v těchto případech leží zodpovědnost zachovat profesionalitu a udržet vhodně nastavené hranice. Po návratu na univerzitní půdu je vždy potřeba, aby vztahy mezi vyučujícími a studujícími byly dlouhodobě profesionální a aby studující během studia nemusely překonávat nadbytečné překážky.

Neformální komunikace

Respektování vzájemných hranic i univerzitní hierarchie neznamena, že se výuka musí odehrávat v rigidním a autoritativním prostředí. Naopak, je žádoucí otvírat diskusi, pracovat s konstruktivní kritikou nebo využívat interaktivní studijní metody.

Nejasné nastavení hranic a užívání neformální komunikace přispívá ke stírání mezi rolami vyučujících a studujících a dává prostor pro vznik nedorozumění u obou zúčastněných stran. Pozice moci u vyučujících ale nikam nemizí, stává se jen hůře uchopitelnou a snáze zneužitelnou.

Nejasně nastavené hranice může být za určitých situací obtížné uhlídat – například, pokud si vyučující začne tykat se studujícím, kterého stále učí a například ho pak zkouší u státních zkoušek. Důležité je oslovovat všechny studující stejným způsobem (tedy např. se všemi si vykat a oslovovat je křestním jménem), aby v jejich kolektivu nevznikal s ohledem na odlišný přístup pocit znevýhodnění.

4. Dopady sexuálního obtěžování

Sexuální obtěžování má negativní dopady na jednotlivce, na pracovní a studijní kolektiv i na celou instituci.

V akademickém prostředí se dopady sexuálního obtěžování na jednotlivce projevují například tím, že mají studující vyšší absence na seminářích či přednáškách, kde

k obtěžujícímu chování dochází, zvažují odchod ze studia nebo dokonce studium předčasně ukončí. Má také dopady na psychické i fyzické zdraví obětí.

Na kolektiv dopadá sexuální obtěžování například zhoršením vzájemné spolupráce v pracovním či studijním týmu nebo snížením produktivity celého týmu.

Na instituci se dopady sexuálního obtěžování mohou projevit zhoršením pověsti univerzity, ztrátou kompetentních osob, vyšší fluktuací zaměstnanců a zaměstnankyň i studujících a s tím souvisejícími zvýšenými finančními náklady.

5. Respektující komunikace

Respektující komunikace zahrnuje takový způsob komunikace, který nikoho neponižuje, neuráží ani nezneviditelňuje. Respektující komunikace dává všem spravedlivý prostor a je také všem přístupná. Veškerý relevantní obsah na univerzitě by měl být dostupný všem – například osobám hovořícím cizími jazyky, které na univerzitě studují nebo osobám se zdravotními znevýhodněními.

Do komunikace, která je respektující nepatří žádné sexistické poznámky ani genderově stereotypní vyjádření či komentáře.

Genderově senzitivní jazyk

Genderově citlivý jazyk je takový, který nezesměšňuje, nezneviditelňuje a nediskriminuje nikoho na základě genderové identity, vyjadřování genderové identity, sexuality nebo jakýchkoli sociálních nebo fyzických charakteristik. Jedním ze způsobů použití genderově senzitivního jazyka je omezení používání generického maskulina (studenti) a jeho nahrazením genderově senzitivních tvarů (studenti a studentky) nebo ještě lépe, genderově neutrálních tvarů (studující). Takový jazyk dává najevo, že studium a univerzita je otevřená pro všechny a také že respektuje identitu všech.

Generické maskulinum se může vyskytovat např. ve vnitřních předpisech či v různých formálních dokumentech univerzity, i zde je však důležité dbát na inkluzivní a senzitivní jazyk a v dokumentech nahrazovat generické maskulinum inkluzivním jazykem (a používat výrazy jako “studující”, “vyučující” atd.).

Genderově stereotypní vyjádření

Důležitou součástí respektující komunikace je vyvarovat se stereotypních vyjádření a komentářů – například nepoužívat výrazy jako „živitel rodiny“ nebo „strážkyně domácího krbu“, které umocňují představy o genderově stereotypních rolích žen a mužů. Dále je součástí respektující komunikace nepředpokládat něčí sexuální orientaci, např. “kluci, až si najdou manželku”.

Pokud komunikujeme s kolegy a kolegyněmi nebo se studujícími, měla by být naše komunikace vůči nim jednotná. Problematické například je, pokud používáme zdvořilostní ženských jmen (Tereška s Markétkou), zatímco mužské studující či kolegy oslovujeme páni kolegové, pane doktore atd. Pokud se rozhodneme osoby oslovovat akademickými tituly nebo příjmením, je vhodné takovým způsobem oslovovat všechny.

6. Co dělat, když se stanete svědkem nebo svědkyní obtěžování?

Pokud vidíme, že se obtěžování děje někomu kolem nás, můžeme se stát aktivními přihlížejícími a do situace zasáhnout. Forma naší reakce se odvíjí od toho, jaký je náš cíl. Můžeme se snažit narušit a zastavit obtěžující chování, můžeme se zaměřit na podporu a validaci pocitů oběti, nebo na konfrontaci pachatele či pachatelky s jejich nevhodným chováním.

Pokud zasáhneme, dáváme také najevo ostatním přihlížejícím, že sexuální obtěžování není v pořádku a že je naopak normální se ozvat, když se něco nevhodného děje lidem kolem nás.

a. Konfrontace pachatele

Můžeme situaci narušit a přímo oslovit obtěžující osobu. V tom případě mluvíme za sebe, ne za obtěžovanou osobu. Nemusíme přistupovat na diskuzi ani vysvětlování (např. proč by to obtěžované osobě nemělo vadit).

“Nelíbí se mi, co se tu odehrává.”

“Tohle mi nepříjde vtipné.”

b. Narušení situace

Situaci můžeme narušit několika způsoby: navázáním hovoru na nesouvisející téma, fyzickým narušením prostoru mezi obtěžovanou osobou a obtěžující osobou, nebo odvedením obtěžované osoby ze situace pod nějakou záminkou. Abychom obtěžovanou osobu nevystavili další nečekané situaci, pokusíme se s ní ještě před naším zásahem navázat oční kontakt. Cílem narušení situace je dát oběti možnost ze ní odejít.

“Promiňte, nevíte, kolik je hodin?”

„Petro, chtěla jsem se vás zeptat na tu seminárku, můžete mi věnovat chvilku?“

c. Následná podpora oběti či konfrontace pachatele

Pokud jsme v dané situaci nezareagovali, můžeme zareagovat zpětně: podpořit oběť a/nebo konfrontovat obtěžující osobu.

„Viděla jsem, co se stalo na přednášce. V tu chvíli jsem nevěděla, co dělat, ale vážně mě to mrzí.”

„Viděla jsem, co se stalo na přednášce a nepřišlo mi, že byste se měl takhle chovat ke studujícím.”

7. Co dělat, když se obtěžování stane vám?

Formální mechanismy, které fungují na naší univerzitě:

Etická komise: <https://www.slu.cz/slu/cz/etickakomise>

Ombudsman: <https://www.slu.cz/slu/cz/ombudsman>

Psychologické poradenství: <https://www.slu.cz/slu/cz/psychologickekonzultace>

Oznámení, podněty, stížnosti: <https://www.slu.cz/slu/cz/ostatnistiznostiaoznameni>

Pro jakékoliv podání lze využít zabezpečenou aplikaci dostupnou na adrese:

<https://www.slu.cz/slu/cz/oznameni>

nebo zde:



Další kontakty, které můžete využít

Linka bezpečí: 116 111 (zdarma pro mladistvé a studující do 26 let)

Modrá linka: 608 902 410

ProFem: centrum pro oběti domácího a sexuálního násilí,
<https://www.profem.cz>

Persefona: pomoc obětem domácího a sexuálního násilí,
<https://www.persefona.cz/>

Konsent: svépomocná skupina pro oběti sexuálního obtěžování a násilí,
<https://konsent.cz/pomahame/>

8. Závěr

Řešení sexuálního obtěžování vyžaduje efektivní a transparentně nastavený systém, který bude komplexně přistupovat k problematice sexuálního obtěžování, včetně prevence a efektivního řešení jednotlivých případů, pokud k nim dojde. Takový systém zahrnuje prevenci a vzdělávání, podporu obětí, práci s pachateli a pachatelkami nežádoucího chování, spolupráci s akademickými institucemi, nevládními organizacemi nebo studentskými spolky a také sběr interních dat o případech sexuálního obtěžování, pro nastavení vhodných opatření.

Zdroje a další podklady:

- <https://konsent.cz/>
- Unisafe.com
- RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J. 2003. Ženy, muži a společnost. Praha: Karolinum